

EGYETEM, VERITAS ÉS A TUDÁS MINT MEGVÁLTÁS

L Á N C Z I A N D R Á S

Az emberek döntő többsége az egyetemet a tudás megszerzésének intézményével azonosítja. Mindegy, hol keletkezik a tudás, mint közvetítő helyet, az egyetemet szokták megjelölni a tudás szervezett körülmények közötti átadása legfőbb, legmegbízhatóbb helyszínének. Az egyetemek nem feltétlenül otthonai a tudományos felfedezéseknek (nagyon sok tudományos felfedezés nem egyetemen született meg), viszont egyedül az egyetem funkciója, hogy a felfedezéseket és a tudás minél szélesebb körű elemeit átadja a fiatalabb – vagy akár idősebb – nemzedékeknek. Az egyetem – ha akarja, ha nem – a tradíció intézménye, vagyis az „átadás” egyik helyszíne. Talán ez a magyarázata annak, hogy miért létezik az egyetem mint intézmény és eszmény immár lassan ezer éve (az első egyetem, a bolognai 1088 óta létezik). Mi több, az európai egyetem azon kevés intézmény, amely világszerte az európai kultúrából terjedt el.¹ Érdekes, de nem irracionális, hogy csak hierarchikusan felépült, tekintélyelvű intézmények voltak képesek hosszabb időn át fennmaradni. Ilyen az Egyház, a hadsereg, az államigazgatás és az egyetem is.

EGALITARIÁNUS KIHÍVÁS

Ma viszont az egyetemet egyre többen akarják egalitáriánus intézménnyé átalakítani. Volt erre már egy kísérlet az 1968-as egyetemi diáklázadások idején. Ideológiailag a liberális baloldali *woke*-mozgalom fogalmazta meg az egyetem eszméjének vagy küldetésének radikális átalakítását. Ennek legfőbb oka, hogy népuralmi körülmények között semmilyen tekintélyelvű és hierarchikus intézmény általában sem érezheti biztonságban magát, de az elmúlt évtizedben kibontakozott támadás az egyetem eszméje és küldetése ellen, akár magának az egyetemnek is a ma ismert formájában, véget vehet.

Az Egyházat éppen az védi meg, amivel támadják: a kinyilatkoztatott igazságot a modern tudáseszmény sosem lesz képes lerombolni, kivéve, ha a modern tudomány – amit nagyjából négyszáz éve ígér is – megfejtja a Lét és az ember titkát. Ezzel együtt az Egyházat sem kerülik el a külső hatások, a modern tudomány által kialakított technikai civilizáció, az emberi egyenlőség melletti tudományos érvek és mozgalmak, s főként a modern emberi jogi politika általánossá válása. Ahogy a darwini evolucionista elmélet a Teremtés doktrínáját támadta meg, hasonlóképpen az emberi jogok politikai gondolkodása meg-

¹ *A History of the University in Europe*. I–IV. köt. főszerk. Walter RÜEGG, Cambridge U. P., Cambridge, 2004. „The University is a European institution, indeed, it is the European institution par excellence.” I. köt., XIX. Az európai egyetem gyökerei a középkorig nyúlnak vissza, mind formailag, mind tartalmában, az antik tudáskonceptió középkori alkalmazásának jegyében.

kérdőjelezte az emberi kötelesség erényének elsődlegességét. Ami a hadsereget illeti, s általában a fegyveres testületeket, a funkciójánál fogva kiiktathatatlan az alá-fölérendeltség rendjének szigorú szabályokban való előírása. A parancs megkérdőjelezhetetlensége a hadsereg működési alapelve. Ám a hadsereget sem hagyta érintetlenül a modern egalitáriánus eszme térnyerése, mert a nők beengedése a hivatásos állományba ebbe az irányba mutat.

Mind közül legvédtelenebb az Egyetem, mert látszólag könnyen átalakítható egalitáriánus eszméket követve, főként, ha a működtetésének kérdéseiről van szó. Végül is az Egyetem is egy intézmény, egy munkahely, amely csak akkor működik, ha beleilleszkedik a jogi-államigazgatási környezetbe. Ez alól az egyházi egyetemek sem kivételek. Mégis, amíg egyetem lesz, addig alapvető hierarchikus természetét nem lehet kikezdeni – ez pedig a professzor és a diák közti viszonyon alapszik. A tudás birtokában lévő professzor – a tudásátadás belső természete folytán – hierarchikus viszonyban áll a mindenkori diákkal. Ki nem mondva is alá-fölérendeltségi a kettejük közti viszony, sőt még az egyetemi oktatók között is szigorú hierarchia áll fenn, hiszen fokozatok megszerzésén keresztül vezet az út a tanársegédőtől az egyetemi tanárig. Az Egyetem eszméjének magját a tanár és az ifjú felnőtt diák közti viszony adja. Célja a tudás természetének megmutatása, ezen keresztül a jellem formálása, és a tudás átadásán keresztül a tudomány világába való bevezetés. Minden egyéb cél járulékos: gyakorlatok, diákéletben való részvétel, sportolás stb. Az egyetem küldetése – ahogy ezt nagyon sokan megfogalmazták az elmúlt bő kétszáz évben – a kultúra fenntartása, vagyis a teljességre való nevelés, a szakmai vagy professzionális ismeretek rendszerezett átadása, vagyis az oktatás, valamint új felismerések módszeres úton történő megfogalmazása.

Ma viszont több csatornán keresztül zajlik az egyetem hierarchikus, tekintélyelvű hagyományának a lebontása. Kezdve ott, hogy vajon kell-e talárt viselnie az egyetem vezetésének, vagy az egyetemi vezetőnek szükséges-e átesnie az egyetemi előrelépést lehetővé tévő mércék teljesítésén és a procedúrákon való végighaladáson. Amikor a professzor elkezd tegeződni a hallgatóval, akkor két dolgot ad fel: azt, hogy az igazság objektív módon létezik, továbbá, hogy a tudás átadása természetűl fogva a professzor és a hallgató közti tekintélyelvű viszonyban mehet végbe. Ma szinte mindenki meg van győződve arról, hogy az igazság relatív, s ez alól az egyetemi oktatás sem vonhatja ki magát. Továbbá, a tudás megszerzése fokozatosan megy végbe – ezt talán senki sem vonja kétségbe. Ha viszont ez igaz, akkor az igazság keresésének folyamata is lépcsőzetesen halad: legalul van a hallgató s legfelül a professzor. A kettejük viszonyát semmilyen politikai megváltási akarat sem tudja megváltoztatni, kivéve, ha valaki a tudás természetét úgy fogja fel, hogy az eleve készen van az emberi értelemben, s nem is képes fejlődni, csak elő kell hívni. Röviden: hogy ki mit gondol a tudásról, annak megszerzési lehetőségéről, belső szerkezetéről, az fogja eldönteni, hogy ki mit fog gondolni az emberről és a hatalomról. S ez dönti el, hogy egy adott korban kik mondják meg, hogyan kell élned. Ma ezt a liberálisnak mondott felfogás képviselői mondják meg.

Egy megjelölés egyben megbélyegzés is az igazság egalitáriánus világában, ami azt jelenti, bizonyítékok nélkül, hogy az igazság elérésére bárki képes, így nem létezik olyan, hogy valaki előrébb van az igazság keresésének útján. Mindig mindenki azonos helyzetben van („tudatlanság fátyla”), ezért a fő feladat ezt az egyenlőségi helyzetet fenntartani. Mert a dolgok természetes menete szerint valahogy mindig vannak „okosabbak” és felkészültebbek, mint mások. Ha viszont ezt a modernista egalitáriánus elfogadná, akkor a tudás egalitáriánus felfogását is meg kellene változtatni. Ez azonban tilos az egalitáriánus számára. Végso soron megmarad az ősi dilemma, miszerint jobb-e, ha valaki tud, mintha nem. Megmarad az a dilemma is, hogy a tudásnak és az igazságnak a viszonya az emberek közti értelmi különbségek alapján vagy inkább a tudás relativizálása révén kényszeríti ki az emberek fenntarthatatlan egyenlőségét (kommunizmus, egalitáriánus liberalizmus) az igazság megismerhetőségének a kárára.

**az egyetem küldetése
a kultúra fenntartása**

Klasszikus pillér –
Ión stílusú ógörög oszlopfő
(Pixnio)

ÁTOKBÓL MEGVÁLTÁS

A modern tudás – sok egyéb funkciója mellett – a megváltás eszményévé is vált azáltal, hogy a tudás legmagasabb formáját azonosította a modern tudomány-nal, amelytől mindazt reméljük, amit a vallásos ember vár a megváltástól. A tudás szabadítsa meg az embert a bajaitól, elsősorban a kiszolgáltatottságától vagy a szolgaság különböző formáitól. Manapság a tudást kizárólag a tudományos tudással szoktuk azonosítani, holott a tudásnak – elsősorban is a bölcsességre gondolok, de a praktikus tudás, az okosság vagy az intuitív tudás is ide sorolható – más formái is léteznek. Egyértelmű, hogy a modern tudás csak akkor tekinthető tudásnak, ha valamilyen konkrét baj technikai megszüntetését lehet vele elérni. A modern sugallat szerint egyedül a tudás üdvözít, egyedül a tudás racionális, egyedül tudásra alapozva lehet hasznos technológiai újításokat bevezetni. Ebben csupán az a meglepő, hogy ez a nézet miért ennyire általános és elfogadott, holott az egész európai kultúra a tudás kétértelműségét vallotta egészen a legutóbbi időkig.

Az emberi állapot legalapvetőbb, primordiális körülménye a tudásvágy. Mint minden vágy, magában hordozza a létezés kettősségét: az élnivágyás minden létező eszköz igénybevételét jelenti, amivel a létezésemet fenn tudom tartani; ugyanakkor egy vágy korlátlan mivoltában vesztét is okozhatja az embernek. Legsajátosabb vágya az embernek a tudás megszerzése irányul. Azért az, mert a tudásvágnak az emberi értelem a szülője. Szinte amolyan luxusszükséglet kielégítése a célja, forrása a kíváncsiság. A tudásvágy végső célja a tudás önmagában való megszerzése. A tudás önmagáért van, célja önmagára irányul. Tudni a tudás kedvéért akar az ember – mint ahogy levegőt kell venni, vagy rendszeresen inni és enni kell a létezés fenntartásához. A tudásvágy azt fejezi ki, hogy az ember több mint primér szükségletek kielégítésének összessége. Egyedül az ember – sok más élőlény között – mutatja jelet annak, hogy szeretné tudni, ki is ő, és honnan van a lét.

Ahogy az antik görög felfogásnak, a keresztény tudásfelfogásnak is magja a „tudásvágy”, vagy még inkább leküzdhetetlen szenvedélye, késztetése az embernek. Ez metafizikai alapvetés. Vagy úgy, ahogy Arisztotelész kezdi a Metafizika címen hagyományozott művét: „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra”;² vagy úgy, ahogy a Biblia mondja el az ember bűnbeesését: „Az asszony látta, hogy a fa élvezhető, tekintetre szép, és csábít a tudás megszerzésére. Vett tehát gyümölcséből, megette, adott férjének, aki vele volt, és az is evett belőle. Erre felnyílt a szemük, észrevették, hogy meztelenek” (1Móz. 3,6–7). A tudás egyszerre megváltás, amibe az ember kezdettől fogva kapaszkodik, de ugyanakkor bukásának oka is. Ez az alapgondattól nem változott meg, hogy az ember ma többet tud annál, mint hogy „a fa élvezhető, tekintetre szép, és csábít a tudás megszerzésére”. A modern ember nem kevesebbet tűzött ki célul, mint hogy a Biblia kiindulópontját megsemmisítse: a tudásra való törekvés nem hiba, hanem saját élete fölötti teljes uralom megszerzésének a lehetősége. Mert a tudás végtelenül fejleszthető, a világ viszont véges talányból áll, emiatt az emberi értelem végére érhet a megismerésnek. A világ, a lét rejtélye megfejtendő. A tudás teljes lehet. A teljesség elérhető. Az ész célja a tudás, a tudásé az igazság. Különös, hogy miközben ezt hiszi a mai tudományos világközösség legtöbb tagja, azzal megbékült a modern tudatállapotban, hogy a tudásterületek – immáron az elmúlt kétszáz évben – egyre inkább darabolódnak, egymástól elszigetelődnek. Mintha a részek összege egyszer majd összeállna valamilyen vágyott egésszé. Egyre többet tudunk – az egyre kisebbről vagy egyre kisebb részletről. Erre akár Nobel-díjat is lehet kapni, vagyis a közösségi megerősítés növekszik a részigazságok felfedezéseért. Egyre több részproblémát, közvetlen szükségletet vagyunk képesek uralni vagy kielégíteni. De ezek által közelebb kerülünk-e az elmúlt három-négyszáz évben a teljesség magyarázatához? Aligha. Viszont a tudományok nagyon is élvezik a megbecsülést, tekintélyük igen magas ázsión áll, azaz hasznos hoz. Nincs is ebben semmi különös, mivel az ember kettős lény: be akarja lakni intellektuális értelemben is a saját fizikai világát, közben pedig bámulja a távcsövet, hogy vajon hol is vagyunk, kik is vagyunk mi, emberek.

Mint minden vágyát az embernek, a tudásvágyat is korlátozni kell, különben bajt hozhat rá. Amíg a tudásvágy – szemben a modern ember tudásvágyával – elsősorban a rácsodálkozást elégítette ki, addig a szókratészi kijelentés, miszerint „*hen oida hoti ouden oida*” (tudom, hogy semmit sem tudok), a tudásvágy kielégítésének természetes korlátjaira hívta fel a figyelmet. Ezzel szemben a modern ember nemhogy korlátozni akarná, hanem a tudásszerzés korlátlanságát hangsúlyozva, a teljes tudás lehetőségének jegyében termeli a tudást. Míg a klasszikus világfelfogás zártnak látta a világot, a modern szerint a világ végtelenségig nyitott, vagyis praktikus értelemben felfoghatatlan, ami egyben azt is jelenti azonban, hogy a tudás nyitott, elvileg végtelen, határtalan, csupán az ember alakít ki belső határokat saját szűkös létezésének a védelmében, egyben akadályozva a tudás fejlődésének végtelenségét. A modern tudásezsmény szimbolikus kifejezője Doktor Faustus alakja, akit Christopher Marlowe 1604-ben megjelent drámájában az isteni tudásra törekvő tudósnak állít be. Mit tudomány adhat, azt ő már mind elsajátította, legyen az orvostudomány vagy a jog, ő ennél is tovább akar menni. Innen indul Faustus érvelése:

„A gyógyítás fő értelme az ép test.
Mért, ebben tán nem alkottál nagyot?
Nem lett ige néhány röpke szavad,
Falinaptár csodás receptjeid,
Mik városokból verték ki a járványt,
S megoldottak ezer csúf nyavalyát?
S hová lettél? – csak ember maradtál.”

a tudásvágy
metafizikai alapvetés

2 ARISZTOTELÉSZ: *Metafizika*. ford. HALASY-NAGY József, Hatágú Síp Alapítvány, Bp. 1992. 980a.

Majd ide akar eljutni:

„Távozz tőlem, katedrás tudomány;
A mélyre dobban mától szellemem!
[...]
Parancsomra vár: herceg és császár
Csak földje határán belül király,
De szelet nem vet, s vihart nem arat:
Az én égi birodalmam az már,
Egyetlen határa a józan ész.
Rátermett mágus félisten lehet:
Csábíts el, agyam, s szülj nekem istent!”³

A régi tudomány a „katedrás” tudomány, a zárt világegyetemhez igazított oktatás szimbóluma. A modern tudás eleve az istenné válás ígéretével indult. Eltekintve az istenné válás felvillantott lehetőségétől, fontos kitétele Doktor Faustusnak, hogy „parancsomra vár: herceg és császár”, azaz a politikát (legfőbb hatalmat) a tudással bírók (tudósok) képesek saját hatalmuk alá vonni. Az embereket érő minden baj (természeti katasztrófa, járványok, gazdasági összeomlás, szegények lázadása) a modern felfogás szerint tudományos tudással és a nyomában kifejlesztett technológiai felfedezésekkel lehet kezelni. Minél nagyobb a baj, annál több technológiára van szükség. De nem csak technológiáról vagy hasznos tudásról van szó, ha a modern tudás tulajdonságait akarjuk azonosítani.

Ahhoz, hogy egy mai tudásforma bebocsátást nyerhessen a tudományba, mint a legmagasabb tudás világa, kellően specializálnak kell lennie, azaz minél konkrétabbnak. A mai tudáseszmény az egészre vagy teljességre törekvő tudásformákkal szemben tételezi magát: ez a descartes-i duális tudásból ered, amelynek lényege a materiális tudáselemek elsőbbsége a metafizikai kérdésekre építő érvelésekkel szemben, a kauzalitás előnyben részesítése a teleologikus tudással szemben, folytatva a 19. századi pozitivist tudományos eszménnyel, amely alacsonyabb rangúnak minősítette mind a teológiai, mind a metafizikai tudásformákat (teológia, klasszikus filozófia), illetve a posztmodern tudásfel fogást, amely minden tudást relatívnak és konstruálnak lát.

Ha mindezt rávetítjük az egyetem eszméjére vagy küldetésére, akkor azt látjuk, hogy a modern tudományos tudásnak nem része sem a teológia, sem a filozófia klasszikus felfogása (vagyis a bölcsesség szeretete), de ma már csak azon tudásformáknak van létjogosultsága, amelyek vagy matematikai egzakt ságot, vagy analitikus logikai koherenciát képesek felmutatni. Minden más érvelés vagy előterjesztés tudománytalan, ezért alkalmatlan a modern tudáshoz kötött funkciók betöltésére, beleértve a politikai hatalom gyakorlását is. Mindezen túlmenően a modern tudás formalizált. Csak azt lehet tudományos tudásnak tekinteni, amely megfelel bizonyos mércéknek, eljárásoknak, formalizált szöveggellékeknek. Mindenki tudja, hogy ez a kritérium amennyit segít, annyit árt is, mivel a formalizálás legfeljebb a publikáló közeg védelmét szolgálja, de a valódi felismeréseket és intellektuális innovációt nem. A tudás felépítését a modern ipari teljesítmény mércéihez kötni elég ironikus. Pedig ez történt: tudás az, amely innovációra képes, a tömegtermelést serkenti, legyen az materiális vagy intellektuális jellegű, projektelvű és nem gondolatalapú, analitikus-logikai módszertant részesíti előnyben a retorikai típusú érveléssel. Továbbá, ezt újra hangsúlyozni kell, sem a teológia, sem a filozófia, sem a politikához köthető tudáselemeknek nincs helye a modern tudástermelésben – ez azért ellentmondásos, mivel minden tudásnak lehetnek teológiai, filozófiai és főként politikai összetevői. Miért? Mert az emberi tudás, annak ellenére, hogy szinte végtelenül darabolható, végső soron abban a kérdésben ér véget: s mire való a tudás? S ebben a pillanatban rehabilitálódik az egészre vagy a teljességre irányuló igény, hogy *nincs tudás sem teológiai, sem filozófiai megfontolások*

3 Christopher MARLOWE: *Doktor Faustus*. ford. SZABÓ STEIN Imre, Színház, Dráma melléklet, 2010/ augusztus. 2–3.

nélkül. Az egyetemnek pedig konstituáló eleme a teljesség, az egész megértésének az igénye és gyakorlata a professzor és a diák közötti állandó beszélgetés, eszmecsere, vita és bírálat keretében. Az egyetem missziója, hogy egyensúlyt tartson a hasznos tudás (képzés), az igazság keresése (kutatás) és a teljesség megértésének jellemformáló hatásán keresztül az alapvető fogalmi megismerés között.

Egyetem csak akkor maradhat fenn, ha állandóan kész megfogalmazni, hogy mit tekint tudásnak, és miért. Képes követni, milyen fogalmi változások mennek végbe és ezeknek mi a céljuk. A mai ember számára a tudás nem átok, hanem maga a megváltás eszköze. Isten mellékes kérdés, viszont a tudományos tudás igen jól alkalmazható az emberi valóság összes kérdésének a megválaszolásában. Ha Isten léte nem bizonyítható, akkor egyedül az emberi elme és racionalitás képes rendet tartani a sorsba kényszerülő ember számára. De erre – eddig – a fogalmi gondolkodás eszközeivel volt képes az ember. A fogalmi gondolkodás lényegében a retorika koherens használatát jelenti, vagyis az igazsághoz viszonyított emberi megismerés volt a cél. Fogalom az, ami értelmesen (racionálisan) képes megnevezni dolgokat, a dolgok közti kapcsolat természetét (főként okozatiság kimondását), valamint emberek közti eszmecsere lehetőségét, azaz leképezi az emberi racionalitást, módszeressé teszi a vizsgálódást. A fogalomalkotás útja az európai kultúrában az antik mítoszoktól halad a modern tudományokig. Ám a modernség kezdetén megtörni látszott ez a fogalomalkotási módszer. Lényegében a modern európai gondolkodás – ahogy ezt Kant filozófiája kifejezte – lemondott a transzcendens vagy metafizikai megismerés lehetőségéről, s csupán azt tekintette megismerhetőnek, amit az ember hozott létre. Eszköze a logika mindenhatósága, ahogy a természettudomány számára a matematika. A posztmodern világban azonban újabb fordulat következett be: a tudás megváltó erejének legújabb eszköze a virtuális valóság lett, az abban való algoritmikus haladás, ami a logikus gondolkodás praktikus kinövése. A kérdés innentől kezdve nem az, hogy egy fogalom jelöl-e valamit, hanem az, hogy a virtuális valóságban való mozgásnak milyen törvényszerűségei vannak. Ennek a világnak a középpontjában nem a fogalom, hanem a kép áll, s ez ismeretelméleti forradalom.

Hogy a virtuális valóság átalakította életünket, azt már jó ideje tapasztaljuk. Kezdődött a fényképezéssel, folytatódott a mozgóképpel, majd a tévével, a komputeres játékokkal, az internet általánossá válásával. A képi valóság még ennél is gazdagabb lett: reklámok mindenütt, képes táblák, kijelzők, szimbólumok. Ma már e-sport is létezik, ami láthatóan a fogalmak átalakulását hozza magával, mivel – szerintem – sport az, amiben megizzad az ember, a többi vagy verseny, vagy csupán szabadidős elfoglaltság, esetleg játék. A valóság és a virtuális világ összemosódása azonban egyéb messze ható következménnyel jár.

A virtuális valóság lényege ugyanis a képekben való gondolkodás, szemben az olvasáson alapuló kultúra fogalmi gondolkodásával. Jól leírható adatokkal, mennyire csökkent az olvasásra fordított idő, miközben a könyvkiadás összességében még mindig jól jövedelmező piac. Olyan vegyes kultúra van kialakulóban, amelyben a virtuális valóság fokozatosan a természet új fogalmát hozza magával. A természet eredeti görög jelentésében a dolgok belső mivoltát fejezte ki, egy létezőt a belső lényege, a céljai és viselkedésének a jellegzetességei adják. A kutya ugat, mert ez a természete. Az ember pedig állatias és istenies tulajdonságokkal egyaránt bíró lény. Az újkorban, a modernség kezdetén a természet új fogalma alakult ki: természet mindaz, ami az embert körülveszi, és változásait az anyagban végbemenő fizikai, kémiai, biológiai folyamatok ok-okozati összefüggései határozzák meg. A dolgokat többé nem a régi cél-okság fogalmával lehet megérteni, hanem az új természettudományok empirikus módszereivel. Ez egyben a valóság – benne az ember – materialista szemléletét hozta uralkodó helyzetbe. A természet most kibontakozó harmadik felfogása pedig a virtuális valóság egyre kiterjedtebb és egyre bonyolultabb, az emberi gondolkodást és viselkedést meghatározó elterjedésével függ össze. Ha igazam van,

a virtuális valóság áll szemben az olvasáson alapuló kultúrával

akkor a mesterséges intelligenciának az emberi racionalitástól elszakadni képes önálló világ lesz a legfőbb bizonyíték, hogy a természet új fogalma van kialakulóban. Már ha mindez bekövetkezik. Az ember célja valóban az, hogy a racionalitásával irracionális világot hozzon létre? Mert mi más volna egy embertől elszakadó, saját törvényekkel bíró virtuális természet kialakulása? Kialakulhat az embernek egy olyan új, evolutív fajtája, amely aligha fog Nietzsche új moralitását emberéhez hasonlítani, de hogy végleg elszakad a jelenleg ismert embernek a két első természetben megismert tulajdonságaitól, az nagyon valószínű.

Azt állítom, hogy a természet harmadik fogalmát egyre kevésbé az eddig ismert racionalitás fogja jellemezni, az ember pedig elveszítheti azt az uralmát a második természet felett, amit eddig elért, pusztán azért, mert az hiszi, hogy minden bajára még több technológiára van szüksége. A virtuális valóság kiépülése ebbe az irányba mutat. S ha valami bajt az ember a technológiájával okozott, akkor még több technológiával akarja kezelni. Ez tévedés, egyfajta tudati beszűkülés és a kétségbeesés jele. A technológia mint megváltás a modern ember utolsó mentsvárának látszik, ennek rendelődik alá a politika is.

A posztmodern demokrácia a fizikai valóság és a virtuális valóság határán mozgó technokrata-menedzseri irányítási forma, melyet szabályos időközökben zajló választásokkal legitimálnak. Ez a politika termeli pointilista időérzetünket, ahogy Zygmunt Bauman leírta,⁴ azaz nincs már se múltunk, se jövőnk, csak egy pontról pontra haladó örök jelenünk. Ün. *now-ist* kultúrában élünk, amit talán így lehet lefordítani: mostizáló kultúra. Megváltást a tudománytól, technológiától és a menedzserizálódott politikától várunk. S persze azonnal. A tudás mai felfogása szakított a régi tudomány bölcsességre fókuszáló szándékával, s a mai tudomány nem egyszerűen feladta az egész megértésének igényét, de a tudást egyben funkcionálissá tette, lemondott az emberi természet figyelembevételéről, a realitást mint mércét a *veritasszal* együtt zárójelbe tette. Istenre nincs szükség a tudás definiálásakor, a bölcsesség az úgazdagok luxusa, a hasznos tudás pedig az, amelyik valamilyen technológiai újítást ajánl fel. A tudásra törekvés azért nem lehet a bűnbeesés aktusa, mert valójában nincs különbség a nem-tudás és a tudás között hétköznapi – demokratikus életvitel – értelmében. A demokrácia azt hiteti el az emberekkel, hogy képesek hatalmuk alá vonni a politikai cselekvőket. Ez csak akkor volna lehetséges, ha a tudást korlátozottnak gondolná el az ember, de nem, a tudás korlátlan. Ha ez így van, akkor viszont a hatalom is korlátlan. Ebben a pillanatban nemcsak a természet legyőzésének illúziója válik újból meggyőződéssé, de a totális hatalom lehetősége bármikor valósággá válhat. A kommunizmus nem kisiklás volt, hanem a modernség logikus következménye. Ez a kísérlet volt az első kézzelfogható példája annak, hogy az Istentől és a természettől elszakított emberi világ zárt logikai rendjében bármi valósággá válhat, ráadásul észszerű módon.

Ma nem az a tudományos eredmény, ami közelebb visz a létezés megértéséhez, hanem az, ami technológiailag hasznosítható. Vagy csupán logikai értelemben valamilyen zárt rendszert erősít. Így viszont a fogalmak egyre jobban kiürülnek, vagyis egyre kevesebb ember számára jelentenek bármit is. Ha viszont a fogalmak üressé válnak, akkor az egyetemek hagyományos szerepe is kétségessé válik. Mert mit is adnak át?

AZ EGYETEM ESZMÉJE: A KULTURÁLIS DIMENZIÓ

A modern egyetemek világszerte az európai egyetem eszméjéből táplálkoznak. Ez az eszme a középkori európai egyetemből ered. Ha van európai intézmény, amely valóban globálissá vált, akkor ez az európai egyetem. Mint középkori gyökerű intézmény, magától értetődően az egyetem tekintélyelvű és hierarchikus felépítésű. A középkori *regnum* funkciója és jelentése, vagyis a politika vagy állam, jelentős változásokon ment keresztül a mai napig. A *sacerdotium*,

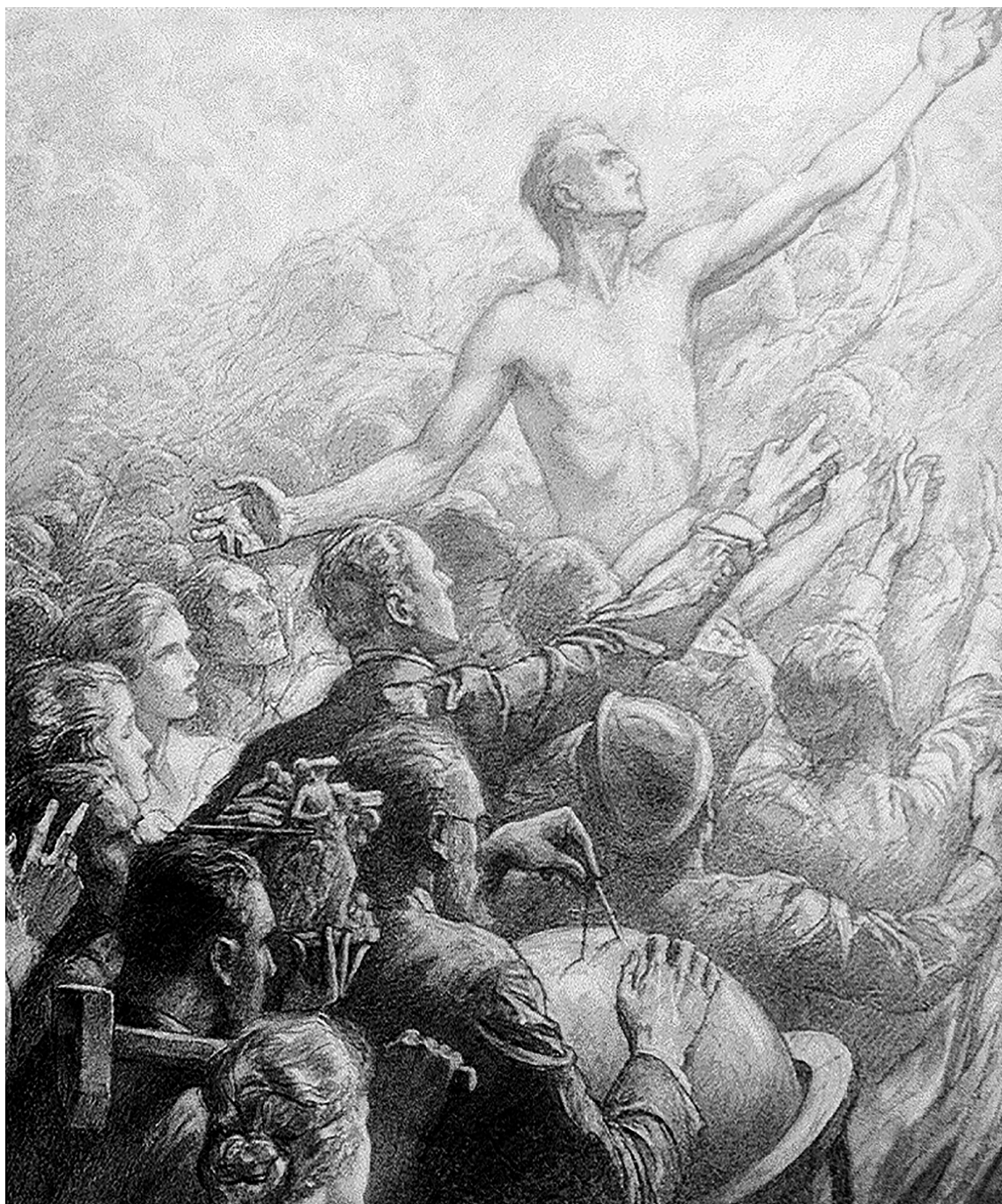
⁴ Zygmunt BAUMAN: *Liquid Modern Challenges to Education*. Lecture given at the Coimbra Group Annual Conference. Padova, 2011. május 26. 1–54.

Tudástár – A Budapesti
Műszaki Egyetem könyvtárának
olvasóterme 1940-ben
(Fortepan / Somlai Tibor)

vagyis az egyház befolyása is megváltozott, az állam és az egyház szétválása ezt fejezi ki alkotmányos szinten a modern időszakban. Ám a *studium*, vagyis az egyetemi oktatás és nevelés, ugyan szintén sokat változott, ám ami miatt még ma is létezik, az nem. Ami nem változott, azt sokféleképpen megfogalmazták már, de a lényeg ugyanaz: az egyetem vagy *universitas* a tudás átadásával, a tudás fejlesztésével – az igazság célként való megjelölésével – a fiatal nemzedékek nevelését tűzi ki célul. Mi több, az új nemzedékek jobbítása a cél, az igazság erejénél fogva. Az egyetem eszméje két alapvető cél összehangolása révén valósulhat meg: az igazság keresése, illetve a tudás egyesítő és lelkesítő ereje révén, azaz egyedülálló közösségteremtő ereje van. Ez pedig együtt nemcsak az emberi tudásvágyat (*amor scientia*), de a tudás hasznosításának irányát meghatározó politikai erőt is képvisel.

Hogy egy adott korszakban mit tekintenek tudásnak vagy tudománynak, az egyben a politika legfőbb meghatározó tényezője is. A politika központi fogalma a hatalom, de a hatalom ismeretelméleti kontextusban, ezért áttételesen, a tudás adott fogalmaiból vezethető le. Mondhatná bárki, hogy valójában a hatalom racionalizálása vagy értelmezése másodlagos a hatalom gyakorlásához képest, mivel egyetlen politikai hatalom sem alakult ki és maradt fenn könyvek tanulmányozása révén. Valóban, egyetlen államforma sem valamely gondolkodó közvetlen hatása alatt alakult ki. Még a demokráciát sem a racionális ész hozta létre a modern világban. Már csak azért sem, mivel a racionális politikai gondolkodásban leginkább a demokrácia káros voltáról lehet olvasni. Ezzel szemben az antik köztársaság, a vegyes államforma és a hatalom korlátozásának eszméje sokkal inkább megtalálható a politikai gondolkodók műveiben. Hogyan van akkor az, hogy a mai rezsimek szinte kivétel nélkül

Egyetemes haladás –
Władysław T. Benda
1917-es illusztrációja
a fény felé törekvő tömegről
(Library of Congress)

demokratikusnak nevezik magukat, míg a republikánus elveket mint szükségyszerű fogalmakat említik a legjobb esetben is? A válasz helyett csupán arra utalok, hogy a politikai gyakorlat és gondolkodás között legjobb esetben is közvetett kapcsolat van. Olykor közvetlenebb ez a kapcsolat, de akkor rendszerint már nagyon nagy baj van, előáll a *stasis* vagy politikai káosz állapota. A politikai hatalom legfőbb célja a – jelző és minősítés nélküli – rend fenntartása. Rend az, amikor emberek nem fenyegetnek más embereket erőszakkal.

A *studium* éppen ezért nem a hatalomról, hanem a tudásról szól, de közvetve befolyásolja a hatalmat. Akkor viszont miről szól a *studium*? A tudásról, amelynek célja az igazság. Ezen alapszik az európai szellemi élet, vagyis a tudomány eszménye, az európai civilizáció, vagyis hogy miként akarunk élni, és a közösség megszervezésének az elvi kerete. Csak az újkor legelején fog a tudás/tudomány eszményéről, illetve az európai civilizáció kérdéseiről a fókusz átirányulni a közösség szervezeti uralásának a gyakorlati szempontjára. A „tudás

hatalom” jelszava ezt fejezi ki. Hogy ez az állítás tételesen megfogalmazódott-e Francis Bacon vagy Thomas Hobbes életművében, ahogy ezt a filozófiatörténet állítja, arra az a válasz, hogy minden tudásmaradvány annak köszönheti fennmaradását, hogy van-e egy mondatban megfogalmazott állítás, amely leképezi egy adott gondolkodó mondanivalóját, vagy sincs. A tudás azért hatalom, mert a modern világ a természet legyőzésének programjába beleértette az emberi természet legyőzését is, vagyis a modern tudománynak a politika fölötti teljes emberi – racionális – uralom lehetőségét a fogalmi gondolkodás révén.

Az egyetem eszméjével folyamatosan foglalkozni kell, mert a tudás megszerzésének körülményei, feltételei befolyásolják egész kultúránk sorsát. Az egyetem nem az egyik intézmény a többi között, hanem a legfontosabb intézménye a kultúránknak, de nem azért, mert itt keletkezik a legújabb tudás – ez nincs mindig így –, hanem azért, mert a kultúra legfőbb kérdései az egyetem falain belül dőlnek el. Már az alsóbb fokú intézmények is a tudás átadásának a színterei, de a tudásban való létezésnek ebben a szakaszából még hiányzik a már meglévő tudás és a szabadság érzetének az ötvözte. Az egyetemi hallgató jogilag már felnőtt, kulturálisan még nem az, mert a szivacsletnek abban az állapotában van, amikor még inkább felszív, de már olykor ki is préseli magából a megkapott tudáson elvégzett saját gondolkodásának eredményeit. Áldott állapot, ha valaki egyetemre járhat, noha ezt elég kevesen fogják fel így. Az egyetemi hallgatói létezés van legközelebb a szabadság elképzelhető legnagyobb fokához. Gondolkodhat és cselekedhet többnyire valódi következmények nélkül, ami azt jelenti, hogy vannak ugyan következmények, de ezek nem temetik maguk alá a cselekvő egyetemistát. Az egyetemi hallgató szabad ember, csak ennek nincs feltétlenül tudatában, mert párhuzamosan dolgozik, hanyagul végzi hallgatói feladatait, valójában az egyetem nem feltétlenül érdekli. Az egyetem már nem cél, hanem szigorúan eszköz.

Elvileg az egyetemi lét – mind a hallgató, mind az oktató számára – a szabadságban való tevékenységek színtere. Valójában emiatt annyira vonzó az egyetemi pálya, ezért van mindig utánpótlása az egyetemi oktatói állásoknak. A világ civilizációi között az európai az egyedüli, amelynek kulturális középontjában a szabadság, méghozzá az individuális szabadság áll. Az egyetemmel bármilyen módon tartós kapcsolatba lépni annyi, mint a kultúra révén a rend és a szabadság védelmén munkálkodni. A kultúra ugyanis a rend és a szabadság strukturált összefüggésének a világa. A rend istentől és/vagy a természettől adott, vagyis ezt állandóan fel kell fedezni, mert a rend eszméje nem kézenfekvő, racionális erőfeszítés kell az embertől, hogy ezt felfedezze, megértse. A szabadság viszont ott és akkor keletkezik, amikor az ember képes racionálisan odafordulni a természethez és az első okok vizsgálatához. Ehhez arra van szükség, hogy – mindegy éppen milyen részkérdéssel foglalkozik valaki – rendíthetetlenül azt kutassa az emberi megértés, ami az egész lét vagy teljesség megértését szolgálja. Ez volt az egyetem eszméjének is legfőbb fogalmi kiindulópontja, noha a hasznossági és praktikus szempontok kezdettől fogva döntően hozzájárultak a *studium generale* kialakulásához. Első perctől fogva ott van az egyetem intézményének talapzatán a hasznossági és a teljességi szempont érvényesítésének igénye. Ez a tudás kétértelmősége miatt van így: tudás az, ami hasznos, vagy az, ami a kultúra fenntartásához járul hozzá elsősorban. Mai nyelven: a tudós, az akadémiai ember mondja meg, mi lesz, jósolja meg a jövőt; illetve a tudós vagy bölcs értelmezze, miben is vagyunk éppen. Kik vagyunk, milyen folyamat részesei vagyunk, mit akarhatunk, hogy a rendet vagy biztonságot fenn tudjuk tartani?

Végül mindig a kultúránál kötünk ki. Egy kultúra alapeszméje az egyetemesség, ahogy Schelling leírta: „Csak az egyetemes mint olyan a forrása az eszméknek, az eszmék pedig a tudományok élettereje.”⁵ Jaspers az egyetemet a szellemmel hozta összefüggésbe: „A szellem az eszmék potencialitása és ereje [...] Az eszmék egyesítenek és rendszerezik a tanulást és kutatást azáltal, hogy

végül mindig a
kultúránál kötünk ki

5 F. W. J. SCHELLING: *On University Studies*. ford. E. S. MORGAN, Ohio U. P., Athens, 1966. 24.

hipotetikus konstrukciókkal látnak el bennünket.” Majd kijelenti, hogy „a kultúra az egyetemen kezdődik”. A kultúra az ember második természete, amely „asszociációk, gesztusok, értékek, dolgok és képességek kifejezése”.⁶ Ha a kultúra az egyetemen kezdődik, akkor elmondhatjuk, hogy bármi történik is az egyetemen, ha nem képes ezt a szerepet betölteni, akkor hiába a szakképzési feladata, nem fogja szolgálni az emberi értelem nevelését, így értelmét fogja veszíteni.

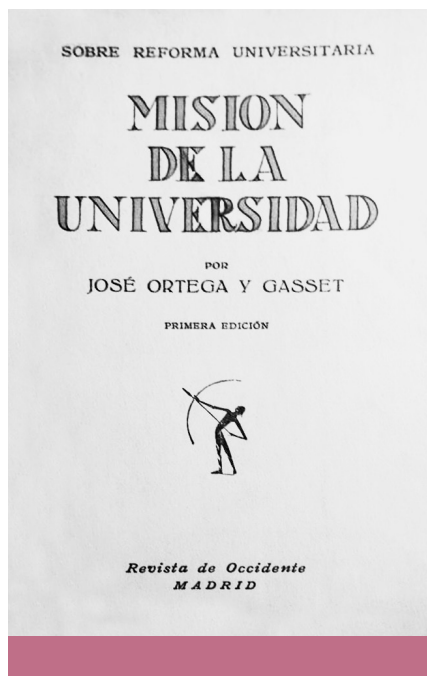
Sok filozófus a modernségben – kezdve Kanttal, Schellinggel, Humboldttal, Fichtével, folytatva John Henry Newmannel, Ortega y Gassettel, Karl Jasperszel és Zygmunt Baumannal, hogy végül Jürgen Habermasról se feledkezzünk meg – hosszabb önálló írást szentelt az egyetem eszméjének, kifejezve azt, hogy egy egész kultúra sorsa függ az egyetem működésétől.⁷ S akkor nem beszéltünk a számtalan szakpolitikai tanulmányról, amely a mai egyetem

helyzetéről és lehetséges irányairól értekezik. Nyíltan, egyértelműen és közvetlenül Ortega y Gasset vetette fel, hogy az egyetem eszméje a kultúrával van szorosan összekötve. Az egyetem küldetéséről írt könyvében Ortega leszögezte, hogy a nagy egyetemek a nagy nemzetek eszméjében gyökereznek. A felsőoktatás szak tudást és kutatást foglal magában, szemben a középkori egyetem eszméjével, melyben nem a kutatás, hanem „az általános kultúra” a hangsúlyos. Mi is a kultúra? Ortega írja: „A kultúra az, amely megmenti az emberi életet, hogy merő katasztrófába torkolljon, s amely felvértezi az embert, hogy ne kelljen értelmetlenül tragikus vagy eleve kegyvesztett életet élnie.”⁸ Az egyetemi oktatásnak a tanítás, kutatás és a kultúraátadás funkcióját kell betöltenie. Ortega szerint az átlagos angol, francia vagy olasz „kulturálatlan”, mert az átlag „az új barbár”. A társadalomnak jó szakemberekre van szüksége (ez a tudás mint hasznosság követelménye), azaz jogászokra, orvosokra, mérnökökre, amit az egyetemnek mint szakképző helynek teljesítenie kell. Ez az oktatás feladata. Azonban az egyetem alapvető funkciója a kultúra tanítása, amit életbevágó eszmék vagy fogalmak rendszerének a tanításán keresztül érhet el: „Ez az, amilyennek az egyetemnek lennie kell, mindenkinek felett.” Leonardo da Vincit idézi, miszerint „Ha valaki nem tud az lenni, ami lenni akar, akkor engedjük meg neki, hogy azt akarja, amire képes.”⁹ Csak a szilárd eltökéltségből származik valamilyen ered-

mény. Ortega egyetemeszméjét talán ez a mondata foglalja össze: „Az egyetem szigorú értelemben egy olyan intézmény, amely a köznapi hallgatót megtanítja, hogy kulturált ember és szakmájának jó tagja legyen.” Mi több, Ortega szerint „az egyetem [...] a nyugati világ történetének felemelő alapelve”.¹⁰ Mivel a kultúra átadása, az arra való nevelés Ortega felfogása szerint a fő dolga az egyetemnek, szerinte a kutatásnak nincs is helye ott.

A mai magyar egyetemfelfogás nem osztja Ortega előbbi elképzeléseit. Azért nem, mert a tudást szinte fétisként kezeli. Mintha egyféle tudás volna, mintha egyedül az egyetem volna a tudás forrása. Sőt, mintha a tudás volna maga a megváltás.

Minden kultúra az emberi teljesség eszméjét, reményét és lehetőségét ígéri. Ennek az ígéretnek az egyik legerőteljesebb hordozója az egyetem. Ez az oka, hogy a filozófusok rendre megnyilvánultak az egyetem küldetésének vagy eszményének kérdésében. Nem kell feltétlenül osztani Ortega modernségellenes érveit, de az tagadhatatlan, hogy egy nemzeti közösség fenntartása, ereje és reménye attól függ, hogy mit gondol az egyetemről.

José Ortega y Gasset:
Az egyetem küldetése (1930)

6 Karl JASPERS: *The Idea of the University*. ford. H. A. T. REICH – H. F. VANDERSCHMIDT, Beacon Press, Boston, 1959. 28.

7 Jó összefoglalását adja az egyetem eszméjéről értekező német filozófusoknak: Marek KWIEK: *The Classical German Idea of the University Revisited, or on the Nationalization of the Modern Institution*. CPP RPS, 2006/1. 1–62.

8 Ortega y GASSET: *Mission of the University*. ford. Lee NOSTRAND, K. Paul, Trench, Trubner & Co., London, 1946. 37.

9 *Uo.* 40.

10 *Uo.* 91.

A TUDÁS MINT VERITAS

Mi az oka annak, hogy a mai egyetemek logójából, címeréből eltűnt a *veritas*, vagyis az igazság szó? A régebbi alapítású egyetemek sem feltétlenül használják a *veritas* szót, viszont a modern alapításúak nagyon ritkán. Ráadásul fontos elolvasni az egyetemek küldetési nyilatkozatát, mert gyakran a nyilatkozat utalhat az igazság fogalmára. Könnyebb a nyilatkozatot állandóan hozzáigazítani „a kor követelményeihez”, mint egy logót lecserélni. Néhány egyetem, amely a logójában viseli a *veritas* szót: Harvard, Yale, Princeton, University of Glasgow, Indiana, Uppsalai Egyetem vagy éppen a Szegedi Egyetem. Az Oxfordi Egyetem logója ugyan nem tartalmazza az igazság szót, de a „*Dominus illuminatio mea*” közvetve az igazság objektív voltára utal. Ugyanakkor a Cambridge-i Egyetem, a Bolognai Egyetem vagy a legrégebbi német egyetem, a heidelbergi semmilyen fogalmi utalást sem tesz a logójában, legalábbis a jelenlegi nem. Jellemző, ahogy a Cambridge-i Egyetem küldetési nyilatkozata kijelöli az egyetem feladatát: elveket, értékeket és prioritásokat sorol fel, afféle listát ad, kerüli a nem gyakorlatias megfogalmazásokat. Központi értéknek a gondolkodás és az önkifejezés szabadságát nevezi, valamint a diszkriminációtól való mentességet. A Heidelbergi Egyetem hasonló dokumentuma a *semper apertus* (mindig nyitottan) elvre fűzi fel az értékeit, hogy aztán a jól ismert, manapság pozitívnak kikiáltott értékeket hangsúlyozza: tudás, tolerancia, hasznos kutatások, humanitás, együttműködés, nemzetközi részvétel stb. A mai egyetemek küldetési nyilatkozatai lényegében ugyanazokat a fogalmakat ismételtetik, s feltűnően kerülnek az igazság fogalmának említését. Vajon miért?

Az igazság mára relatívvá vált olyannyira, hogy ez nem is szorul magyarázatra. Fő ok: a modern természettudomány, elsősorban is a fizika a világegyetemet új módon értelmezi. Az einsteini fizikai világképben nincs kitüntetett hely, ahonnan és ahogyan nézve az egész világ értelmezhető volna. Persze, már Einstein, illetve a modern fizika előtt is relatívvá vált mind az Isten, mind a filozófia helyzete, ami fokozatosan egalitáriánus társadalomképek megfogalmazásához vezetett.

Az egalitáriánus gondolkodás intézményszerűvé vált. Ennek volt az első dokumentuma az amerikai alkotmány és a francia *Emberi és polgári jogok nyilatkozata*. Innentől kezdve nincs abszolút törvény, és nincs Igazság sem, csak sokféle vélemény az igazságról. Ha valami magára öltheti az igazság nevet, valójában nem tart rá igényt, akkor az a valamilyen hasznos, praktikus eszközben megtestesülő kutatási eredmény, amely a hasznosságával képes bizonyítani az igazságát. De ez utóbbi is valójában az igazság relativitásának a bizonyítéka, mivel a tapasztalat szerint mindig lesz valami hasznosabb vagy hatékonyabb a jövőben, s amikor ez bekövetkezik, a régi hasznossága relatívvá válik. Professzor és hallgató között csak addig létezik az igazság keresésének lehetősége, amíg a professzor tekintélyként áll a diák előtt. Mihelyst kettejük viszonya egyenrangú felek viszonyává válik, eltűnik – példának okáért – a műhelyteremtő tanár fogalma és valósága. Marad a „csevegés” vagy fecsegés, az igazság fogalmának zárójelbe tétele mellett. Mára az egyetem vált az igazság relativitásának a legfőbb szofisztikált szószólójává.

Hogyan alakult ki ez? Az igazsághoz fűződő viszonyunk fontos tényezője, hogy ismeretelméletileg mit gondolunk a világ megismerhetőségéről. Nagyjából az újkor elejéig uralkodó volt a filozófiai gondolkodásban, hogy a világ részben megismerhető. Hogy mekkora ez a rész, az a kereső rátermettségétől és kitarthatásától függ. De a világ megismerhető, még akkor is, ha a teljesség elérése nem képzelhető el az emberi racionalitás révén. „Az egész nem ismerhetjük meg, de az emberi lények tisztában vannak az egészszel, és valamiképpen nyitottak is rá.”¹¹ Kant és Nietzsche szerint azonban a világ megismerésének korlátai vannak, s valójában csak az ismerhető meg, amit az ember hozott létre. Itt a hangsúly

egy nemzeti közösség ereje attól függ, mit gondol az egyetemről

11 Cathrine & Michael ZUCKERT: *The Truth about Leo Strauss*. The University of Chicago Press, Chicago, 2006. 86.

áthelyeződött a világ megismeréséről arra, hogy az ember, mint megismerő, mire képes. Ezt az *ismeretelméleti szubjektivizmus* uralkodóvá válásának nevezem. Ebben a pillanatban vált a logika a megismerésnek nem az egyik, hanem a legfőbb eszközévé. Kant – aki nem vádolható a tapasztalati megismerés mind gyakorlati, mind elméleti képviselésével – teljes filozófiája egy olyan logikai konstrukció, amely mint olyan csodálható, de a megismerés spektrumát nem bővítette, hanem új irányt adott neki: a logikai fölülírja a tapasztalatit. Ebből már nem nehéz levezetni egy bármilyen észszerű világ logikai megrajzolásának a lehetőségét. Ha Hegel a modern világ történetiségen alapuló értelmezésének a filozófusa, akkor Kant a modern tudomány logikai fogalmi apparátusát teremtette meg.

A döntő lépés azonban már korábban megtörtént az emberi világ jogi és politikai értelmezési tartományában. Ernst Cassirer *A felvilágosodás filozófiája* című művében egyértelműen leírta az új ismeretelmélet kialakulásának a motivációit és folyamatát: „A felvilágosodás pontosan úgy ragadja meg és vonja be saját szellemi életébe jog és hatalom viszonyának alapvető kérdését, ahogy e kérdést Platón tette fel annak idején.”¹² A kérdés ugyanis az volt, hogy a jogi, politikai és erkölcsi fogalmak vajon valamilyen ténylegesen létezők-e, vagy csupán üres szavak, melyeket önkényesen használunk. A jog és a politika fogalmainak tartalmát a tapasztalatból nem lehet kihámozni: kinek ez, kinek az számít igazságosnak. Ezért mondta Leibniz, hogy „a jogtudomány azon diszciplínák közé tartozik, amelyek nem tapasztalatoktól, hanem definícióktól, nem tényektől, hanem szigorúan logikai bizonyításoktól függenek”.¹³

A jog ismeretelméleti matematizálása azon alapult, hogy ha logikailag képesek vagyunk a jogi, morális és politikai fogalmakat megalkotni, akkor ezt a matematika azon ismeretelméleti, egyben egyedülálló képessége révén lehet elérni, hogy az egyedi egyben általános is. Nincs különbség vagy távolság az egyedi és az általános között. Ha azt mondjuk, hogy ez a konkrét mértani alakzat egy négyzet, akkor az összes mértani négyzetre vonatkozó általános állítást tettünk. A felvilágosodás ismeretelméleti forradalmi között kiemelt helyen szerepel a jog és a politika fogalmainak a matematizálása. Itt nem a jogi, politikai vagy morális fogalmak számszerűsítése volt a cél, hanem az ismeretelméleti státus megváltoztatása. A fogalmak tartalmát nem a valóságból levont fogalmi kö-

vetkeztetések adják, hanem egy formalizált, zárt logikai rendszerben való folyamatos előrehaladás, amely normák kialakítását teszi szükségessé. A fogalmainkat nem a kinyilatkoztatásból vagy a természetből, a tapasztalati világból nyerjük, hanem a gondolkodásunknak „normákból szabad és kell

kiindulnia, amelyeket önmagából merít, és ezek felől kell utat törnie a partikularitás felé”.¹⁴ Az észjogi normák maguk az igazság zárójelbe vételén keresztül jönnek létre, az igazság relativitását hirdetik, miközben a zárt logikai láncot abszolútnak nyilvánítják. Hatalmi szempontból – konkrét ideológiai tartalom megnevezése nélkül – ez maga a totális politikai hatalom elvi megalapozása.

Ha egy ilyen felfogás uralkodóvá válik, akkor a technológiai újítások birtokában akár az emberiség egésze végveszélybe kerülhet. Azért nincs harmadik világháború, mert az első kettő megmutatta, mire képes egy totális észjogi felfogás a technika alkalmazásával. Itt már nem maradt hely egy harmadik kísérletre.

VAN-E KIÚT?

Hogyan lett az ember természetes tudásvágyából a tudás mint megváltás igénye? Hogyan vált a tudás rácsodálkozó kereséséből tudásipari termelés? Igaz-e, hogy a tudás hatalom? S ha az, miféle? Milyen az ember és a tudásának a viszonya?

12 Ernst Cassirer: *A felvilágosodás filozófiája*. ford. Scheer Katalin, Atlantisz, Bp. 2007. 300.

13 Uo. 302.

14 Uo. 304.

» a tudás vált a modern megváltás szinonimájává

Történelmi fordulat –
Marxnak szentelt tanterem
a Lyoni Egyetemen az
1968-as diáklázadás idején
(Wikimedia Commons)

Az ember elég régi felismerése, hogy a világ valamiképpen kisiklott vagy valami elromlott. Mi több, az ember ártatlan lényből bűnös lénné változott, élete tele van csalódással, kudarcral, reményvesztéssel, már ha vannak egyáltalán reményei. Ugyanakkor fogalma van egy jobb élet lehetőségéről. Talán ezért nem követ el öngyilkosságot tömegesen. De azért az igaz, hogy amint Henry David Thoreau megjegyezte, „az emberek tömege csöndes kétségbeesésben éli az életet”, vagyis az embernek mindig kellő oka van remélni és várni valamit, aminek révén az élete más körülmények közé kerülhet.

Az igazi kérdés ezért az, hogy embernek vannak-e céljai? Egy racionális lény számára a cél hiánya maga a katasztrófa. Minden egyes embernek vannak céljai, kérdés, hogy egy adott közösségnek vannak-e céljai. A közösség célja sosem a közösséget alkotó egyéni célok összessége. Az egyénnek haláltudata van, a közösségnek életösztöne. Csak a közösség képes megfelelő célok megfogalmazásával az egyéni életeknek is értelmet bemutatni. A tudás segítheti az egyént, segítheti a közösséget. Az emberiség életében fokozatosan a tudás vált az egyéni és közösségi bajoktól való megszabadulás eszközévé. A tudás instrumentalizálódott, egyre inkább felfedez és nem feltalál. Egyre inkább konstruál, mintsem megfejt. Ha valamilyen hiánya van, annál több tudás jelszavát hirdeti meg. Ha egy problémát nem tudunk leküzdeni, a tudáson alapuló technológiát ajánljuk, s ha így se megy, akkor még több technológiát. Még akkor is, amikor magát a bajt a technológia okozta. Mivel a hit nem instrumentalizálható, a tudás viszont igen, ezért a tudás vált a modernség korszakára a megváltás szinonimájává, intézményévé pedig az egyetem és a kutatóintézetek. ■